

Κώστας Μελάς

Η ΘΕΩΡΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΑΞΙΑΣ
ΣΤΟΝ RICARDO ΚΑΙ ΣΤΟΝ SRAFFA

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έκδοση στα ελληνικά του βιβλίου του Piero Sraffa *Παραγωγή εμπορευμάτων διαμέσου εμπορευμάτων* (Σύγχρονα Θέματα) αποτελεί αναμφισβήτητη ένα σημαντικό γεγονός μια και δίνει τη δυνατότητα και στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό να έρθει άμεσα σε επαφή μ' ένα έργο που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο προκάλεσε εκτεταμένη συζήτηση και η οποία διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα περίπου για μία εικοσαετία.

Δύσκολα μπορεί κανείς να αμφισβητήσει ότι η τύχη επιφύλαξε μια σπουδαία υποδοχή και ακόμα περισσότερο μία εξίσου σπουδαία συνέχεια σκέψης, σ' ένα βιβλίο με τέτοιου είδους περιεχόμενο όπως αυτό του Sraffa, που ούτε εύκολο στο διάβασμά του είναι μα ούτε και άμεσα κατανοητό. Σίγουρα στο μέλλον θα αποτελέσουν αντικείμενο εξέτασης από τη μεριά της κοινωνιολογίας της γνώσης οι λόγοι για τους οποίους αυτό το «μικρό» βιβλίο, που τόσο μακρύ χρονικό διάστημα χρειάστηκε να γραφτεί (περισσότερο από τριάντα χρόνια) αντιμετωπίστηκε από όλες τις σχολές της οικονομικής σκέψης με τόση προσοχή ανεξάρτητα από τα προβλήματα, τις ελπίδες ή τις αυταπάτες που σε καθεμία απ' αυτές δημιουργήσε.

Δεν θα είμαστε, όμως, μακριά από την αλήθεια με το να υποστηρίξουμε σαν κυρίαρχο λόγο αυτής της αντιμετώπισης το ότι ο Sraffa με αυτή του την εργασία πήρε άμεσα θέση στο *θεμελιακό πρόβλημα* (: της οικονομικής επίσταμης που ονομάζεται *αξία*).

Το να επιχειρήσει κανείς να προσδιορίσει τις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων σε συνθήκες τέλει ανταγωνισμού, όπως ακριβώς κάνει και ο Sraffa, θέτει για λύση ένα πρόβλημα με μεγάλη ιδεολογική φόρτιση, μια και η μέχρι τώρα αντιμετώπισή του περνούσε υποχρεωτικά από τη «στενωπό» της θεωρίας της αξίας.

Παράλληλα, η οποιαδήποτε λύση του προβλήματος αυτού είναι αναγκαία να εξηγήει την κατανομή του πλούτου μα και το πώς και από ποιον αυτός παράγεται. Το δεύτερο αυτό πρόβλημα, το οποίο είναι στενά συνδεδεμένο με το πρώτο, αποτέλεσε ένα όριο αξεπέραστο για οποιαδήποτε θεωρία αξίας που προσπάθησε να το αντιμετωπίσει.

Δεν επιθυμώ να προχωρήσω τη συζήτηση προς την κατεύθυνση αυτή, μια και σκοπός που γράφτηκε το άρθρο δεν είναι μια κοινωνιολογική ερμηνεία του μεγάλου ενδιαφέροντος που προκάλεσε αυτό το έργο, αλλά η απλή συνεισφορά, αν σαν τέτοια μπορεί να εννοηθεί στην κατανόηση πλευρών της εργασίας του Sraffa.

Ο έλληνας ενδιαφερόμενος δυστυχώς βρίσκεται σε θέση να συζητήσει για μια επιστημονική εργασία, είκοσι πέντε ολόκληρα χρόνια μετά από την πρώτη της δημοσίευση, μα και το πιο οδυνηρό να αρχίζει από το σημείο που φαίνεται πως η συζήτηση πια έχει κορεστεί.

Η εργασία αυτή γράφτηκε για να δείξει τις σημαντικές «διαφορές» που υπάρχουν, κατά τη γνώμη μας, στην υποστηριζόμενη άποψη από τον Ricardo για τη θεωρία εργασίας-αξίας και την αντίστοιχη αντίληψη του Sraffa. Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η προβληματική του Ricardo για το ζήτημα αυτό, ενώ στο δεύτερο, πολύ συνοπτικά, η αντίστοιχη σφαιρική άποψη. Στο τρίτο μέρος η εργασία επικεντρώνεται στους λόγους που διαφοροποιούν εντελώς την άποψη του Ricardo από εκείνη του Sraffa.

Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ RICARDO ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΑΞΙΑΣ

Το κυρίαρχο πρόβλημα, το οποίο απασχολεί τον Ricardo, είναι ο προσδιορισμός του ποσοστού κέρδους που επικρατεί στο οικονομικό σύστημα. Η τελική μορφοποίηση του προβλήματος επέρχεται μετά από επιμέρους διαδοχικές, διαχρονικές προσεγγίσεις. Συγκεκριμένα:

Από το 1815 στην έκδοση του *Essay* της χρονιάς εκείνης ο Ricardo προχωρά στον προσδιορισμό του ποσοστού κέρδους ολόκληρου του συστήματος σε φυσικούς όρους, πριν από κάθε γνώση των τιμών. Ο Ricardo επιτυγχάνει αυτό το σκοπό διαμέσου της ακόλουθης βασικής ιδέας: το επίπεδο του ποσοστού κέρδους, που υπερिσχύει στο οικονομικό σύστημα, εξαρτάται από το αντίστοιχο ποσοστό κέρδους που διαμορφώνεται στη γεωργία.

Η υπόθεση στην οποία στηρίζεται αυτή η αρχή θεωρεί το κεφάλαιο εννοούμενο σαν σύνολο των αναγκαίων μέσων επιβίωσης των εργαζομένων, καθώς και το προϊόν της γεωργίας, ότι αποτελούνται μόνο από σιτάρι. Όλες οι άλλες παραγωγικές δραστηριότητες πρέπει να χρησιμοποιήσουν τα

προϊόντα του γεωργικού τομέα σαν κεφάλαιο. Συνεπώς, εάν πρέπει να σχηματιστεί ενιαίο ποσοστό κέρδους σε όλες τις δραστηριότητες, θα είναι οι αξίες ανταλλαγής των προϊόντων των άλλων δραστηριοτήτων σε αναλογία με τα αντίστοιχα κεφάλαια (δηλαδή σε αναλογία με το σιτάρι) που πρέπει να προσαρμοστούν με τρόπο που να εξασφαλιστεί το ίδιο ποσοστό κέρδους αντίστοιχα με εκείνο που έχει πραγματοποιηθεί στην παραγωγή του σιταριού, δεδομένου ότι σ' αυτή (δηλαδή την παραγωγή του σιταριού) καμία αλλαγή της αξίας δεν μπορεί να μεταβάλει την αναλογία μεταξύ προϊόντος και κεφαλαίου, αφού αυτά συνίστανται από το ίδιο εμπόρευμα. Η υπόθεση της εμπορευματολογικής ταυτότητας του προϊόντος και του κεφαλαίου στον γεωργικό τομέα δίνει τη δυνατότητα να υπολογιστεί το ποσοστό κέρδους χωρίς να υπάρξει ανάγκη να ανατρέξουμε στις τιμές.

Έτσι με τον τρόπο αυτό ο Ricardo καταφέρει να υπολογίσει το ποσοστό κέρδους χωρίς την ανάγκη υποστήριξης κάποιας θεωρίας-αξίας, δηλαδή χωρίς την ανάγκη μιας μεθόδου η οποία να ανάγει σε μια κοινή μονάδα μέτρησης ένα σύνολο ετερογενών αγαθών.¹

Η άκρως περιοριστική υπόθεση, που στηρίζει όλον το συλλογισμό, εξαναγκάζει τον Ricardo να προχωρήσει σε πιο ρεαλιστικές υποθέσεις. Έτσι θεωρώντας μεταξύ των Inputs του γεωργικού τομέα, εκτός από τις προκαταβολές των μισθών σε όρους σιταριού, και μέσα παραγωγής διαφορετικά από το σιτάρι, αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι πια δυνατό να προσδιοριστεί το ποσοστό κέρδους του συστήματος με αναφορά μόνο στον γεωργικό τομέα.

Ο σχηματισμός και η υποστήριξη μιας θεωρίας αξίας γίνεται έτσι απαραίτητη προϋπόθεση για τη μελέτη και τον προσδιορισμό του ποσοστού κέρδους.

Σ' ένα γράμμα στον James Mill, γραμμένο περί τα τέλη του 1815, ο Ricardo υπογραμμίζοντας το σημείο αυτό, έγραψε: «...Πιστεύω ότι πολύ γρήγορα θα με σταματήσει η λέξη ΤΙΜΗ...».² Πράγματι, η συλλογιστική του αυτή υλοποιείται στην πρώτη έκδοση των *Principles*, το 1817, με μερικές μεταβολές, σε όλες τις επόμενες εκδόσεις. Η άποψη που υποστηρίζει ο Ricardo συνοψίζεται στο ακόλουθο απόσπασμα: «...Η αξία ενός εμπορεύματος, δηλαδή η ποσότητα κάθε άλλου εμπορεύματος με το οποίο ανταλλάσσεται, εξαρτάται από τη σχετική ποσότητα αναγκαίας εργασίας για την παραγωγή του και ό-

1. Η υπόθεση της εμπορευματολογικής ταυτότητας του προϊόντος και του κεφαλαίου δεν αναφέρθηκε ποτέ ρητά από τον Ricardo. Συνάχθηκε από τα αριθμητικά παραδείγματα που υπάρχουν στο *Essay*, και ιδιαίτερα από τον γνωστό πίνακα που δείχνει τα αποτελέσματα μιας αύξησης του κεφαλαίου, στον οποίο εκφράζεται σε όρους σιταριού τόσο το κεφάλαιο όσο το προϊόν...

2. D. Ricardo, *Works and Correspondence*, επιμ. P. Sraffa, Καίμπριτζ 1951, τ. 6, σ. 348.

χι από τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ανταμοιβή που για την εργασία αυτή αποδίδεται».³

Η θέση αυτή αναδύεται σαν θετική πρόταση μέσα από μια έντονη κριτική στον Smith⁴ σχετικά με την προτεινόμενη από αυτόν θεωρία εργασίας-αξίας.

Η κριτική αυτή, ως γνωστόν, επικεντρώνεται κυρίως σε δύο σημεία: το πρώτο αφορά τη θεωρία «Labour-Comandaded» και το δεύτερο το ότι έχει περιορίσει την αρχή ότι τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται σύμφωνα με τη συνολική ποσότητα που απαιτείται για την παραγωγή τους «σ' εκείνη την πρωτόγονη και άξεστη ιστορική περίοδο της ανθρώπινης κοινωνίας που προηγήθηκε τόσο της συγκέντρωσης αποθεμάτων όσο και της ιδιοκτησίας της γης...».

Η θεωρητική πρόθεση του Ricardo είναι να παραγάγει τις σχέσεις ανταλλαγής από τις συνθήκες παραγωγής, αρνούμενος την ισχύ μιας θεωρίας της διανομής που να εξηγεί το σχηματισμό της αξίας των προϊόντων. Με την κατασκευή μιας θεωρίας αξίας, ο Ricardo είναι σε θέση να αποδείξει τον προσδιορισμό του ποσοστού κέρδους για την κοινωνία στο σύνολό της, χωρίς να περάσει διαμέσου του μικρόκοσμου ενός ειδικού κλάδου της παραγωγής. Τώρα υπάρχει η εργασία, στη θέση του σιταριού, να εμφανιστεί και στις δύο πλευρές του τόσο σαν Input όσο και σαν Output, με τη συνέπεια ότι το ποσοστό κέρδους δεν είναι πια προσδιορισμένο από την αναλογία του παραγόμενου σιταριού προς το απαιτούμενο σιτάρι για την παραγωγή, αλλά από την αναλογία της συνολικής (καταναλωθείσας) εργασίας της χώρας προς την αναγκαία εργασία, για την παραγωγή της επιβίωσης αυτής της εργασίας. Έτσι: «Παρά τη μεσολάβηση της κατηγορίας της αξίας, το ποσοστό κέρδους προσδιορίζεται εκ νέου σε υλικούς όρους, με την υποκατάσταση του σιταριού από την εργασία».⁵

Η προσπάθεια αυτή του Ricardo ανακόπηκε, καθώς παρατήρησε ότι «κάθε μεταβολή του μεριδίου από τη συνολική αξία της παραγωγής που προορίζεται για την πληρωμή μισθών συνεπάγεται μεταβολή και της αναλογίας κερδών-κεφαλαίου και έτσι μεταβάλλει ταυτόχρονα και τις σχετικές τιμές των αγαθών, αφού ο μισθός και τα κέρδη υπεισέρχονται με διαφορετικές αναλογίες στο κόστος του κάθε αγαθού ξεχωριστά...».⁶

Με άλλα λόγια, το πρόβλημα που ορθώθηκε εμπρός στον Ricardo, όταν επιχείρησε να αντικαταστήσει το σιτάρι με την εργασία, ήταν το εξής: για να

3. D. Ricardo, *Sui principi dell economia politica e della tassazione*, Isedi, Miláno 1975, κεφ. I, σ. 8.

4. A. Smith, *La ricchezza delle nazioni*, κεφ. 6, Newton Compton.

5. C. Napoleoni, *Il valore...*, σ. 36.

6. J. Robinson, *Economic Philosophy* (ελληνική μετάφραση: *Φιλοσοφία της οικονομίας*, σ. 34).

μπορέσει να υπολογίσει τα μεγέθη από τα οποία στη συνέχεια εξαρτάται ο υπολογισμός του ποσοστού κέρδους, χρειάζεται να είναι γνωστό εκ των προτέρων το ποσοστό κέρδους,⁷ γεγονός που οδηγεί σ' έναν πλήρη κυκλικό συλλογισμό καθιστώντας αδύνατη τη λύση του προβλήματος.

Όμως ο Ricardo δεν αντιμετώπισε μονάχα το πρόβλημα αυτό, χρησιμοποιώντας τη θεωρία εργασίας-αξίας. Αντιμετώπισε και σημαντικές δυσκολίες⁸ στο να αποδείξει ότι η ενσωματωμένη ποσότητα εργασίας σε κάθε εμπόρευμα προσδιορίζει μονοσήμαντα την αξία ανταλλαγής του. Η δυσκολία αυτή γεννιέται από τη στιγμή που η αναλογία μεταξύ άμεσης και έμμεσης⁹ εργασίας είναι διαφορετική από εμπόρευμα σε εμπόρευμα, μολονότι η συνολικά ενσωματωμένη εργασία απαιτούμενη για την παραγωγή μπορεί να είναι ίδια σε κάθε εμπόρευμα.

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΑΞΙΑΣ ΣΤΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ SRAFFA

Ο Sraffa ερευνά το ζήτημα του προσδιορισμού των τιμών των εμπορευμάτων που παράγονται σε μια καπιταλιστική οικονομία. Η έρευνά του στηρίζεται πρωταρχικά στη μελέτη της ρικαρτιανής οικονομικής θεωρίας. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι ο Sraffa θεωρείται και σίγουρα είναι ο βασικός μελετητής και επιμελητής των έργων του Ricardo.¹⁰ Είναι συνεπώς γνώστης όλων των δυσκολιών που αντιμετώπισε ο Ricardo προσπαθώντας να προσδιορίσει το ποσοστό κέρδους του συστήματος. Επομένως γνωρίζει το διπλό πρόβλημα που αντιμετώπισε ο Ricardo, το οποίο αναφέραμε στην προηγούμενη παράγραφο. Όμως από τα δύο προβλήματα (που όπως θα δείξουμε στη συνέχεια είναι ένα διπλό πρόβλημα και όχι δύο διαφορετικά προβλήματα) ο Sraffa θεωρεί ότι το κυρίαρχο στη σκέψη του Ricardo είναι αυτό που αναφέρεται στον προσδιορι-

7. Το ίδιο ακριβώς πρόβλημα, με διαφοροποιημένη βέβαια μορφή, θα αντιμετωπίσει αργότερα και ο Μαρξ, στην προσπάθειά του να προσδιορίσει τις τιμές παραγωγής των εμπορευμάτων.

8. Γεγονός που αποδεικνύεται από τις αλληπάλληλες προσπάθειες που έκανε για τη δυνατό σωστότερη αντιμετώπισή του, στις επόμενες εκδόσεις των *Principles*...

9. Άμεση εργασία θεωρούμε την εργασία που συμμετέχει άμεσα στην παραγωγική διαδικασία κατά τη στιγμή της πραγμάτωσής της, ενώ έμμεση θεωρούμε την εργασία που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή των μέσων παραγωγής, των ημικατεργασμένων κλπ., τα οποία χρησιμοποιούνται τώρα στην αναφερόμενη παραγωγική διαδικασία.

10. Sraffa Piero, «Introduction a D. Ricardo, on the Principles of Political Economy and Taxation», *Works and Correspondence*, τ. I, σ. XIII-LXII, Καίμπριτζ 1951.

σμό του ποσοστού κέρδους.¹¹ Μόνο στη βάση της εξυπηρέτησης αυτού του κυρίαρχου προβλήματος, το ζήτημα της θεωρίας εργασίας-αξίας παίρνει μια θέση, δευτερεύουσα όμως, στην προβληματική του Ricardo. Αυτό σημαίνει, πιο συγκεκριμένα, ότι η εξυπηρέτηση που «ζητείται» από τη θεωρία εργασίας-αξίας, και αυτός είναι, κατά Sraffa, ο μόνος λόγος υποστήριξης της θεωρίας εργασίας-αξίας, προσδιορίζεται από την απαίτηση αυτή (δηλαδή η θεωρία εργασίας-αξίας) να μετρά τις αλλαγές στα συνολικά μεγέθη των ετερογενών εμπορευμάτων σαν αποτέλεσμα των αλλαγών της κατανομής του εισοδήματος.

Βλέπουμε επομένως ότι, σύμφωνα με τον Sraffa, ο ρόλος που καλείται να καλύψει η θεωρία εργασίας-αξίας είναι μονάχα εκείνος του μέτρου. Ενός μέτρου που θα δώσει τη δυνατότητα να μετρηθούν, καθιστώντας ομοιογενή τα ετερογενή αγαθά, με απώτερο βασικό σκοπό τον προσδιορισμό και τη μελέτη των μεταβολών του ποσοστού κέρδους. Έτσι στη σκέψη του η πλευρά «μέτρο» εξαντλεί το περιεχόμενο της θεωρίας εργασίας-αξίας. Με την υιοθέτηση αυτής της άποψης εύκολα μπορεί κανείς να οδηγηθεί στο ακόλουθο συμπέρασμα: «...Μόνο στην περίπτωση που η θεωρία εργασίας-αξίας είναι ένα εργαλείο για τη λύση του προβλήματος του ΜΕΤΡΟΥ, μπορεί να εγκαταλειφθεί αυτό το εργαλείο αφού αποδειχτεί ολοκληρωτικά ακατάλληλο για τη χρήση που προσδιοριζόταν και έτσι να επιλυθεί και το πρόβλημα του μέτρου...».¹²

Η αντίληψη αυτή του Sraffa, που γεννιέται από το πώς αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει την προβληματική του Ricardo γύρω από το θέμα της θεωρίας εργασίας-αξίας, σαρκώνεται σε θετική πια πρόταση στο γνωστό υπόδειγμά του.

Στο υπόδειγμα αυτό,¹³ ο προσδιορισμός των τιμών πραγματοποιείται

11. Μπορούμε να αναφέρουμε δύο χαρακτηριστικά σημεία, από την εισαγωγή στα *Principles*... αρκετά διαφωτιστικά, γι' αυτό που υποστηρίζουμε. Έτσι: «Ο Ricardo δεν ενδιαφερόταν άμεσα για το πρόβλημά του γιατί δύο εμπορεύματα παραγόμενα με την ίδια ποσότητα εργασίας δεν έχουν την ίδια ανταλλακτική αξία. Τον απασχολούσε μόνο όσο για τον λόγο αυτό οι σχετικές τιμές επηρεάζονταν από τις μεταβολές των μισθών...» (Sraffa P., *ό.π.*, σ. XLIX) Και ακόμα:

(Το πρόβλημα της αξίας για τον Ricardo) συνίσταται στο «να βρεθεί ένα μέτρο της αξίας που να παραμένει αμετάβλητο σε σχέση με τις μεταβολές της κατανομής του προϊόντος· διότι, εάν μια αύξηση ή μια μείωση των μισθών θα προκαλούσε αυτή καθ' εαυτήν μια αλλαγή του μεγέθους του κοινωνικού προϊόντος, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να προσδιορισθούν με ακρίβεια οι επιδράσεις στα κέρδη» (Sraffa P., *ό.π.*, σ. XLVIII).

12. C. Napoleoni, «Sulla teoria della produzione come processo circolare», *Giornale degli economisti e annali di economia*. XX, 1960, Nuova Serie, Fasc. 1-2, σ. 101-17.

13. Μια στοιχειώδης παρουσίαση του συστήματος του Sraffa είναι η ακόλουθη (περιορίζομαστε στην παρουσίαση συστημάτων παραγωγής απλών εμπορευμάτων):

Υποθέτουμε ότι στο σύστημα παράγονται τα εμπορεύματα: α, β, γ...κ.

στη βάση των συνθηκών παραγωγής των διαφόρων παραγωγικών κλάδων, της υπόθεσης ενιαίου ποσοστού κέρδους, και με δεδομένο το ωρομίσθιο (ή το ποσοστό κέρδους). Στο σχήμα αυτό η εργασία δεν παίζει κανέναν ιδιαίτερο ρόλο. Απλώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν μονάδα μέτρησης και μπορεί να αντικατασταθεί στη λειτουργία αυτή από οποιανδήποτε άλλη φυσική μονάδα. Έτσι δεν μας είναι καθόλου απαραίτητο να γνωρίζουμε την ενσωματωμένη ποσότητα εργασίας στα εμπορεύματα για να γίνει δυνατός ο προσδιορισμός των τιμών. Μπορεί να πραγματοποιηθεί ο προσδιορισμός των τιμών αρκεί να μετρηθούν τα εμπορεύματα σύμφωνα με τη φυσική μονάδα μέτρη-

Καθένα εμπόρευμα παράγεται από μια διαδικασία παραγωγής και κάθε διαδικασία παραγωγής παράγει μόνο ένα εμπόρευμα.

Ονομάζουμε A την ετήσια παραγόμενη ποσότητα του a , B του β ... Επίσης ονομάζουμε A_a, B_a, \dots, K_a τις ποσότητες του a, β, \dots, κ που ετήσια χρησιμοποιούνται στην παραγωγική διαδικασία που παράγει το A . Το ίδιο και για τις άλλες ποσότητες. $B_a, B_\beta \dots B_\kappa$.

Ακόμη ονομάζουμε $L_a, L_\beta, \dots, L_\kappa$ τις ποσότητες εργασίας που απασχολούνται ετήσια στις παραγωγικές διαδικασίες που παράγουν αντίστοιχα A, B, \dots, K .

$P_a, P_\beta \dots P_\kappa$ είναι αντίστοιχα οι τιμές των εμπορευμάτων a, β, \dots, κ .

(r) είναι το ποσοστό κέρδους (ίσο για όλες τις παραγωγικές διαδικασίες) και (W) το ημερομίσθιο.

Υποθέτοντας μια οικονομία με πλεόνασμα, μπορούμε να γράψουμε το σύστημα ως εξής:

$$(A_a P_a + B_a P_\beta + \dots + K_a P_\kappa) (1 + r) + L_a W = A P_a$$

$$(A_\beta P_a + B_\beta P_\beta + \dots + K_\beta P_\kappa) (1 + r) + L_\beta W = B P_\beta$$

$$\dots \dots \dots$$

$$(A_\kappa P_a + B_\kappa P_\beta + \dots + K_\kappa P_\kappa) (1 + r) + L_\kappa W = K P_\kappa$$

Το ότι η οικονομία παράγει πλεόνασμα σημαίνει ότι:

$$A_a + A_\beta + \dots + A_\kappa \leq A$$

$$B_a + B_\beta + \dots + B_\kappa \leq B$$

$$\dots \dots \dots$$

$$K_a + K_\beta + \dots + K_\kappa \leq K$$

Στο σύστημα αυτό ως δεδομένα θεωρούνται: Οι ποσότητες των παραγόμενων εμπορευμάτων, οι ποσότητες καθενός από τα αγαθά που χρησιμοποιούνται για να παραχθεί καθένα από τα άλλα αγαθά και οι ποσότητες εργασίας που χρησιμοποιούνται σε κάθε παραγωγική διαδικασία. Άγνωστοι είναι οι τιμές των εμπορευμάτων, το ωρομίσθιο και το ποσοστό κέρδους. Έτσι στο σύστημα έχουμε K εξισώσεις (δηλ. οι K παραγωγικές διαδικασίες) και $K + 2$ αγνώστους (τις K τιμές, το ωρομίσθιο και το ποσοστό κέρδους). Θέτοντας την τιμή ενός αγαθού ίσον με 1, δηλαδή χρησιμοποιώντας το αγαθό σαν numeraire, μειώνουμε κατά 1 τους αγνώστους. Έτσι έχουμε τη δυνατότητα επιλέγοντας το ωρομίσθιο (W) ή το ποσοστό κέρδους (r) ως παράμετρο, να επιλύσουμε το σύστημα και να προσδιορίσουμε τις $K-1$ τιμές των εμπορευμάτων και την απομένουσα μεταβλητή της κατανομής του εισοδήματος συναρτήσει της άλλης.

Για μια λεπτομερή παρουσίαση του συστήματος του Sraffa βλ.: Pasinetti L., *Lezioni sulla teoria della produzione*, Il Mulino, 1976.

Roncaglia A., *Sraffa e la teoria dei prezzi*, Laterza, Μπάρι, 1975.

Σταμάτης Γ., *Εισαγωγή στο «Παραγωγή εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων»* του P. Sraffa, Αθήνα 1983.

σης που αντιστοιχεί σε καθένα από αυτά (μέτρα, κιλά, λίτρα... κλπ.).¹⁴ Ο Sraffa δηλαδή ερμηνεύει τη θεωρία εργασίας-αξίας του Ricardo σαν ένα μέσο για να φτάσει στην κατασκευή ενός μέτρου διαμέσου του οποίου δύναται να καταστήσει συγκρίσιμα ετερογενή αγαθά. Δηλαδή στη σκέψη του η πλευρά «μέτρο» εξαντλεί το περιεχόμενο της θεωρίας.

ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ RICARDO ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΙΑ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ-ΑΞΙΑΣ. Η ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΨΗΣ SRAFFA

Θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να δείξουμε ότι η θεωρία εργασίας-αξίας, στον Ricardo, δεν χρησιμοποιείται μονάχα σαν μέτρο μα αποτελεί σίγουρα κάτι περισσότερο από αυτό.

Το ζητούμενο στην περίπτωση μας δεν είναι η δικαίωση της μίας ή της άλλης άποψης, τουλάχιστον στο πλαίσιο της εργασίας αυτής, αλλά απλώς, και στο δυνατό, να δείξουμε τις υφιστάμενες διαφορές. Τα επιχειρήματα είναι τα ακόλουθα:

1. Ο Claudio Napoleoni σ' ένα πολύ σημαντικό του άρθρο¹⁵ διατυπώνει την ακόλουθη οξυδερκή παρατήρηση: Θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη, λέει ο Napoleoni, ότι η έννοια της «οικονομικής αξίας» τη *μόνη σημασία* που έχει είναι εκείνη του «εργαλείου μέτρησης», και από τον κανόνα αυτό δεν μπορούσε να ξεφύγει και η ρικαρτιανή έννοια της αξίας. Επομένως το να θέλουμε να συζητήσουμε ότι μία θεωρία αξίας (στην περίπτωσή μας η ρικαρτιανή θεωρία εργασίας-αξίας) έχει και κάποιον άλλο ρόλο πέρα από το εργαλείο μέτρησης δεν έχει νόημα.

Για να υπερπηδήσουμε το επιχειρήμα αυτό, φτάνει, συνεχίζει ο Napoleoni, να πιστοποιήσουμε την ύπαρξη έστω και μίας περίπτωσης, στην οποία η αναγωγή της αξίας σαν εργαλείο μέτρησης δεν πραγματοποιήθηκε. Η περίπτωση αυτή προσφέρεται από τη λεγόμενη «μοντέρνα» θεωρία. «Αυτή η θεωρία κατασκευάστηκε, ως γνωστόν, πάνω στην ιδέα ότι το οικονομικό πρόβλημα είναι εκείνο της αποτελεσματικής χρησιμοποίησης των σπάνιων πόρων. Οι τιμές ισορροπίας είναι εκείνες που ανταποκρίνονται σε μια "άριστη απεικόνιση"» (με την έννοια, ακριβώς, της μέγιστης αποτελεσματικότητας): για το λόγο λοιπόν αυτό, οι τιμές, τόσο σε ένα πλαίσιο αγοράς όσο και σ' ένα

14. Για μια αναλυτική παρουσίαση της παραπάνω άποψης βλ. Κ. Μελάς: «Η μετατροπή των αξιών παραγωγής σε τιμές και ο νόμος εργασίας-αξίας στον Μαρξ», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 61, σ. 154-187· C. Napoleoni, *Il valore*, σ. 81-100, Isedi 1978.

15. C. Napoleoni, *Sulla teoria...*, ό.π.

πλαίσιο προγραμματισμού, δεν είναι απλώς συντελεστές διαμέσου των οποίων τα διάφορα αγαθά ανάγονται σε ομοιογενή μεγέθη, μα πάνω απ' όλα είναι τα εργαλεία βάσει των οποίων επεμβαίνουμε για να λύσουμε αυτό που για τη δεδομένη αντίληψη θεωρείται το οικονομικό πρόβλημα. Θα μπορούσε σε συντομία να ειπωθεί, ότι οι τιμές, όπως προσδιορίζονται από τη μοντέρνα θεωρία, δεν είναι απλοί «συντελεστές ομοιογενοποίησης», αλλά είναι, πριν απ' όλα, «συντελεστές αποτελεσματικότητας».

Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι οι τιμές, για τις οποίες γίνεται ο λόγος, δεν χρησιμοποιούνται για το ζήτημα σύγκρισης του συνόλου των ετερογενών αγαθών, αλλά σημαίνει ότι όντως αυτό «το ζήτημα είναι παράγωγο και δευτερεύον αναφορικά με εκείνο της αποτελεσματικότητας, οι τιμές προσδιορίζονται στη βάση της αποτελεσματικότητας».¹⁶

Με την παρατήρηση, λοιπόν, αυτή, δείχνεται ότι κάθε θεωρία αξίας προσπαθεί να λύσει αυτό που αυτή θεωρεί το κυρίαρχο οικονομικό πρόβλημα. Επομένως και ο Ricardo, χρησιμοποιώντας τη θεωρία εργασίας-αξίας, βαδίζει πάνω στα βήματα αυτά, πράγμα που σημαίνει ξεπέραςμα της «ουδέτερης» άποψης, που διατυπώνεται με την πρόταση: «η αξία χρησιμοποιείται μόνο σαν μέτρο...». Τώρα το ποιο είναι το κυρίαρχο οικονομικό πρόβλημα του Ricardo είναι δευτερευούσης σημασίας στην περίπτωση μας.

2. Το δεύτερο επιχείρημα βασίζεται σε εκτενή αποσπάσματα από έργα του ίδιου του Ricardo, στα οποία διατυπώνεται καθαρά η ταύτιση αξίας και ενσωματωμένης εργασίας σε θεωρήσεις εντελώς ξένες από την ανταλλαγή των αγαθών. Συγκεκριμένα:

«...Δεν λέω... ότι η δαπανημένη εργασία για την παραγωγή ενός εμπορεύματος είναι το μέτρο της αξίας ανταλλαγής του, αλλά της θετικής του αξίας. Εσείς λέτε ότι εάν δεν υπάρξει ανταλλαγή εμπορευμάτων, αυτά δεν θα μπορούσαν να έχουν αξία, και εγώ συμφωνώ, εάν εννοείτε ανταλλακτική αξία, αλλά εάν εγώ είμαι υποχρεωμένος να απασχολήσω για ένα μήνα εργασία για να φτιάξω ένα φόρεμα, και μόνο μία εβδομάδα για να κάνω ένα καπέλο, παρόλο ότι δεν ανταλλάσσω κανένα από αυτά, το φόρεμα θα έχει τέσσερις φορές την αξία του καπέλου...».¹⁷

Τα σχόλια νομίζω ότι είναι περιττά.

Επίσης ακόμη στο τελευταίο του έργο: «Θα μπορούσε να μου ζητηθεί ποιο νόημα αποδίδω στη λέξη αξία, και διαμέσου ποιου κριτηρίου θα γνωμάτευα εάν ένα εμπόρευμα έχει μεταβάλει ή όχι αξία. Απαντώ ότι δεν γνωρίζω άλλο κριτήριο για να γνωματεύσω εάν ένα πράγμα είναι περισσότερο ή λιγό-

16. C. Napoleoni, *ό.π.*

17. D. Ricardo, «Letters 1819-June 1821», *Works and Correspondence of D. Ricardo*, cit. τ. IX. Γράμμα στον Hutches Trower, 4-7-1821, σ. 2.

τερο ακριβό έξω από τις θυσίες της δαπανημένης εργασίας για να το επιτύχουμε. Κάθε πράγμα σε τελευταία ανάλυση αποκτιέται διαμέσου της εργασίας — τίποτε το οποίο έχει αξία δεν μπορεί να παραχθεί χωρίς αυτή... Το ότι η περισσότερη ή λιγότερη ποσότητα δαπανημένης εργασίας για την παραγωγή των εμπορευμάτων μπορεί να είναι η μοναδική αιτία της αλλαγής των αξιών τους είναι ολοφάνερο από τη στιγμή που συμφωνούμε στο γεγονός ότι όλα τα εμπορεύματα είναι προϊόντα της εργασίας και δεν θα είχαν αξία παρά μόνο για τη δαπανημένη εργασία γι' αυτά...».¹⁸

3. Θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει το προηγούμενο επιχείρημα που διατυπώσαμε αρκετά σχολαστικό και όχι ικανό από μόνο του να στηρίξει στέρεα την άποψή μας, μια και ίσως υπάρχουν άλλα αποσπάσματα έργων του Ricardo που δείχνουν εντελώς αντίθετα πράγματα.

Συμφωνώντας απόλυτα με τα παραπάνω δεχόμαστε να εργαστούμε με τον τρόπο που μας υποδεικνύει ο Marshall, στο απόσπασμα που ακολουθεί:

«Ο τρόπος με τον οποίο εκθέτει τις σκέψεις του είναι τόσο περδεμένος όσο βαθιά είναι η σκέψη του. Χρησιμοποιεί λέξεις με τεχνητή σημασία που δεν εξηγεί και στην οποία δεν προσκολλάται. Πηδάει δε από τη μια υπόθεση στην άλλη χωρίς να προειδοποιεί. Αν, λοιπόν, θέλουμε να τον καταλάβουμε σωστά, πρέπει να τον ερμηνεύσουμε με γενναιοφροσύνη, με μεγαλύτερη γενναιοφροσύνη απ' όση είχε ο ίδιος όταν ερμήνευε τον Άνταμ Σμιθ. Όταν οι λέξεις του είναι ασαφείς, θα πρέπει να τους δίνουμε εκείνη τη σημασία που συμπεραίνεται από άλλα σημεία των κειμένων του ότι ήθελε να δώσει σ' αυτές...».¹⁹

Αναφέραμε προηγουμένως τα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την προσπάθεια πραγμάτωσης της διαδικασίας υπολογισμού του ποσοστού κέρδους. Η συνειδητοποίησή τους οδηγεί τον Ricardo να θέσει ένα νέο πρόβλημα, με την ελπίδα ότι η λύση του αποτελεί ταυτόχρονα κλειδί για τη λύση και των προηγούμενων προβλημάτων. Έτσι θέτει το πρόβλημα να βρεθεί ένα «μέτρο αξίας» το οποίο να έχει τις ουσιαστικές ιδιότητες ενός οποιουδήποτε άλλου μέτρου, δηλαδή να είναι «αμετάβλητο».

«Οι μόνες ιδιότητες που μπορούν να κάνουν ένα μέτρο αξίας άρτιο είναι ότι θα πρέπει να έχει αξία και το ίδιο, και αυτή η αξία του να μπορεί να θεωρηθεί αφ' εαυτής αμετάβλητη, κατά την ίδια έννοια που μια άρτια μονάδα μέτρησης μήκους θα πρέπει να έχει μήκος, κι αυτό το μήκος της να μην είναι δεκτικό ούτε βραχύνσεως ούτε αυξήσεως, ή, όπως στην περίπτωση ενός μέτρου βάρους που θα πρέπει να έχει βάρος και το ίδιο, το δε βάρος του να εί-

18. D. Ricardo, «Absolute Value and Exchangeable Value», σ. 397, *Works and Correspondence of D. Ricardo*, cit. τ. IV.

19. A. Marshall, *Principles of Economics*, Λονδίνο 1927, σ. 813.

να σταθερό. Αν και είναι τόσο εύκολο να πούμε πως θα πρέπει να είναι το τέλειο μέτρο της αξίας, δεν είναι εξίσου εύκολο να βρούμε ένα αγαθό που να έχει τις απαιτούμενες ιδιότητες γι' αυτό.

Όταν θέλουμε μια μονάδα μέτρησης του μήκους, διαλέγουμε ανάλογα τη γιάρδα ή το πόδι που αποτελούν ένα συγκεκριμένο μήκος μη επιδεκτικό ούτε βραχύνσεως ούτε επιμηκύνσεως· αλλά όταν θέλουμε μια μονάδα μέτρησης της αξίας, ποιο αγαθό θα πρέπει να διαλέξουμε, που η ίδια του η αξία να μη διακυμαίνεται;». ²⁰ Η ανεύρεση ενός τέτοιου μέτρου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί κατά τον εξής τρόπο: Ο Ricardo, για να προσδιορίσει το ποσοστό κέρδους, χρειάζεται να υπολογίσει τις αξίες δύο συνολικά μεγεθών:

α. την αξία της συνολικής κοινωνικής παραγωγής και

β. την αξία των συνολικών μεγεθών. ²¹

Τα συνολικά αυτά μεγέθη, όπως είδαμε, μεταβάλλονται με τη μεταβολή της κατανομής του εισοδήματος. Επομένως το εμπόρευμα, που θα μπορούσε να κρατήσει το ρόλο του «μέτρου αμετάβλητου της αξίας», την πρώτη λειτουργία που θα ασκούσε είναι να καταστήσει τα συνολικά αυτά μεγέθη ανεξάρτητα από την κατανομή του εισοδήματος και ειδικότερα από τη μεταβλητή ποσοστό κέρδους. ²² Για να είμαστε απόλυτα ακριβείς, ο Ricardo υποστήριζε ότι η αξία ενός εμπορεύματος ή ενός συνόλου εμπορευμάτων, εκφρασμένο σε όρους «αμετάβλητου μέτρου», δεν θα έπρεπε να μεταβάλλεται καθόλου όταν θα είχαμε αλλαγές μόνο στην κατανομή του κοινωνικού προϊόντος. ²³ Τώρα κάνοντας ακόμα ένα βήμα παραπέρα, το μέγεθος της αξίας του κοινωνικού (καθαρού) προϊόντος είναι το άθροισμα των ανταλλακτικών αξιών των επιμέρους προϊόντων. Το ίδιο βέβαια συμβαίνει και για το μέγεθος «σύνολο μισθών». Αυτό σημαίνει ότι τα αίτια που προκαλούν τη μεταβολή των ανταλλακτικών αξιών κάθε εμπορεύματος με τη μεταβολή της κατανομής του κοι-

20. D. Ricardo, *ό.π.*, τ. IV, σ. 361.

21. Αυτό συμβαίνει αν θεωρήσουμε ότι δεν χρησιμοποιείται υποβοηθητικά καθόλου κεφάλαιο στην παραγωγή. Από τη στιγμή που υποθέσουμε την ύπαρξη Κεφαλαίου, απαιτείται και ο υπολογισμός της Συνολικής ποσότητάς του, που χρησιμοποιήθηκε στην παραγωγή κατά τη δεδομένη χρονική περίοδο. Έτσι το ποσοστό κέρδους υπολογίζεται:

$$\text{ποσ. κέρδους} = \frac{\text{Συνολ. ετήσια κοινωνική (καθαρή) παραγωγή} - \text{Συνολ. μισθών}}{\text{Κοινωνικό Κεφάλαιο}}$$

22. Όπως σημειώνει ο Garegnani, στο *Il capitale nelle teorie della distribuzione*, σ. 12, σημ. 9. Giffre, Μιλάνο 1960, «... η δυσκολία γεννιέται μόνο σε σχέση με το ποσοστό κέρδους, καθόσον οι μεταβολές του ωρομισθίου δεν έχουν επίδραση στις σχετικές τιμές όταν θεωρούνται σε συνάρτηση με τις ποσότητες της ενσωματωμένης εργασίας: αυτό διότι η αναλογία των μισθών σαν κόστος και στα δύο εμπορεύματα θα είναι πάντα ίση με την αναλογία των ποσοτήτων των ενσωματωμένης ομογενούς εργασίας, όπως και αν μεταβάλλεται το ποσοστό κέρδους...».

23. D. Ricardo, *Works and Correspondence*, *ό.π.*, τ. IV, σ. 373.

νωνικού προϊόντος (εισοδήματος) προκαλούν και τη μεταβολή της αξίας των συνολικών μεγεθών.

Το αίτιο δεν είναι άλλο από το ότι κάθε προϊόν παράγεται με διαφορετική αναλογία νεκρής και ζωντανής εργασίας (οργανική σύνθεση κατά Μαρξ). Όμως το αίτιο αυτό δημιουργεί και το δεύτερο από τα προβλήματα που αναφέραμε προηγουμένως, δηλαδή την ύπαρξη διαφορών μεταξύ ενσωματωμένης εργασίας και ανταλλακτικών αξιών των προϊόντων. Επομένως για να εξουδετερωθούν οι μεταβολές χρειάζεται να εξουδετερωθούν προηγουμένως οι διαφορές.

Άρα η αναζήτηση ενός «μέτρου αμετάβλητου της αξίας» στοχεύει στην επιβεβαίωση της θεωρίας εργασίας-αξίας.

Αυτό διότι η εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των ανταλλακτικών αξιών των εμπορευμάτων σε σχέση με το «αμετάβλητο μέτρο της αξίας» (δηλαδή οι απόλυτες αξίες των εμπορευμάτων) και την ποσότητα της ενσωματωμένης εργασίας σε κάθε εμπόρευμα, καθιστά τα μεγέθη αυτά αναλογικά και κατά συνέπεια δίνει τη δυνατότητα στην «ενσωματωμένη εργασία» να αποτελέσει τη μονάδα μέτρου, μια και «δεδομένου του συνόλου των αγαθών για μέτρηση, η εργασία με οποιοδήποτε τρόπο ενσωματωμένη δεν θα εξαρτάται από το πώς το κοινωνικό προϊόν κατανέμεται μεταξύ μισθών και κερδών: το μέγεθος του κοινωνικού προϊόντος ή της αναγκαίας κατανάλωσης, ή οι αντίστοιχες μεταβλητές, θα μπορούσαν να θεωρηθούν χωρίς να είναι γνωστό εκ των προτέρων το ποσοστό κέρδους, ή οι μεταβολές του».²⁴

Παράλληλα, στη λογική του Ricardo το τέλειο «αμετάβλητο μέτρο της αξίας»: «...Θα έπρεπε να αποκλείει τις αλλαγές που προέρχονται από μεταβολές στην κατανομή και συνεπώς να αντανakλά μόνο τις αλλαγές στην ποσότητα της ενσωματωμένης εργασίας...».²⁵

Επομένως, διαμέσου του «αμετάβλητου μέτρου», ο Ricardo επιδιώκει να μπορεί να αποδοθεί κάθε αλλαγή της ανταλλακτικής αξίας κάθε εμπορεύματος στην αλλαγή των συνθηκών παραγωγής του, δηλαδή στην ενσωματωμένη εργασία σ' αυτό, λαμβάνοντας φυσικά υπόψη την αναλογία ζωντανής και νεκρής εργασίας, και όχι στις τυχόν αλλαγές των αντίστοιχων συνθηκών του χρησιμοποιούμενου σαν μέτρου, ενώ συγχρόνως να θέτει ανενεργές τις όποιες κατανομές μεταξύ μισθών-κερδών. Δηλαδή στη σκέψη του Ricardo η βασική σταθερά συνίσταται στην προσπάθεια απόδοσης του μέτρου της αξίας σ' αυτό που θεωρεί πραγματικό κόστος των εμπορευμάτων, δηλαδή την εργασία, έξω και πέρα από όποιες πραγματικές ή φαινομενικές αλλαγές της αξίας, οφειλόμενες σε μια εσωτερική λογική της ανταλλαγής. Επομένως η προσπά-

24. P. Garegnani, *ό.π.*, σ. 14.

25. Marco Lippi, *Il valore come costo sociale*, σ. 112, Etas Libri.

θεια ανεύρεσης ενός «μέτρου αμετάβλητου» της αξίας από τη μεριά του Ricardo λειτουργεί σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και στοχεύει στην άρση ενός αδιεξόδου.

Το πλαίσιο αυτό είναι η θεωρία εργασίας-αξίας, και η αντίληψη του Ricardo για την εργασία όχι μόνο σαν μονάδα μέτρησης αλλά και σαν πραγματικό κόστος με την έννοια που ο Lippi αναφέρει.²⁶ Το αδιέξοδο που με τη σειρά του χρειάζεται να αρθεί είναι η αδυναμία επιβεβαίωσης του καθορισμού των ανταλλακτικών αξιών των εμπορευμάτων διαμέσου της ενσωματωμένης εργασίας σ' αυτά. Όπως είναι γνωστό, η προσπάθεια του Ricardo δεν οδηγήθηκε σε αίσιο τέλος.

Αρκετοί υποστήριξαν ότι αυτό έγινε δυνατό με την κατασκευή του «τυπικού εμπορεύματος» από τον Sraffa. Έχω την άποψη ότι στη θέση αυτή υπάρχει μεγάλη παρεξήγηση και αρκετή σύγχυση.

Αν εξετάσουμε το ζήτημα της «Misura Invariabile», μονάχα κατασκευαστικά, *pressa se a se*, νομίζω ότι το πρόβλημα είναι λυμένο. Πράγματι ο Sraffa καταφέρνει να κατασκευάσει, έστω και *ad hoc*, ένα σύνθετο εμπόρευμα, που να παραμένει αμετάβλητο, με τη μεταβολή της κατανομής του εισοδήματος. Όμως ποια λειτουργική αξία έχει στο μοντέλο του Sraffa; Το σύστημα διαμέσου του οποίου επιχειρείται ο προσδιορισμός των τιμών μπορεί να λειτουργήσει χωρίς την κατασκευή του «τυπικού εμπορεύματος», το οποίο, όπως είναι γνωστό, χρησιμοποιείται σαν *numeraire* από τον Sraffa. Δεδομένου του μισθού, το σύστημα είναι προσδιορισμένο.

Επομένως ότι έχει να πει το σύστημα ουσιαστικά το έχει πει, και το «τυπικό εμπόρευμα» έχει μια λειτουργία καθόλου απαραίτητη για τον προσδιορισμό του συστήματος. Απλώς λύνει κάποιο πρόβλημα που δεν υπάρχει αυτό καθ' εαυτό στο σύστημα.

Βέβαια, δίνει τη δυνατότητα στον Sraffa να φτάσει στη γνωστή γραμμική σχέση ($r=R, (1-W)$) μεταξύ ποσοστού κέρδους και ωρομισθίου, και να διευκολύνει την παρακολούθηση των μεταβολών των μεταβλητών της κατανομής του εισοδήματος, ανεξάρτητα από τις αλλαγές των τιμών. Αλλά αυτό είναι εντελώς διαφορετική λειτουργία από αυτή που το «μέτρο αμετάβλητο της αξίας» είχε στον Ricardo, όπως αναφέραμε προηγουμένως. Επομένως το πρόβλημα της ανεύρεσης «ενός μέτρου αμετάβλητου της αξίας» έξω από το πρόγραμμα του Ricardo παύει να είναι καίριο και ουσιαστικό πρόβλημα. Συμπερασματικά, βλέπουμε λοιπόν ότι:

26. «...Με την αρχή του πραγματικού κόστους αναφερόμαστε στην ιδέα, παρούσα στον Smith και στον Ricardo, και κεντρική στον Marx, της αναγκαίας εργασίας για την παραγωγή αντικειμένων σαν μέτρο τους, εφόσον είναι προϊόντα, ξέχωρα από την ύπαρξή τους σαν αντικείμενα ανταλλαγής...», M. Lippi, *ό.π.*, σ. 6, σημ. 8.

α) Στον Ricardo, υπάρχει η θεωρία εργασίας-αξίας, συνυφασμένη με την έννοια της ΑΠΟΛΥΤΗΣ Αξίας. Η έννοια αυτή διατυπώνεται αλλού ρητά και αλλού έμμεσα, με σκοπό να δειχτεί η ενσωματωμένη εργασία σαν δημιουργία της αξίας ανεξάρτητα και έξω από κάθε ανταλλακτική σχέση. Ο Ricardo θέτει και απαντάει το ερώτημα: *Τι είναι Αξία*; Έτσι βασιζόμενος στις υποθέσεις αυτές προσπαθεί να δώσει απάντηση στο πρόβλημα του προσδιορισμού των σχετικών τιμών.

β) Ο Sraffa αντίθετα προσδιορίζει τις τιμές έξω και πέρα από οποιαδήποτε θεωρία αξίας. Δεν έχει απάντηση στο ερώτημα «Τι είναι Αξία» γιατί απλούστατα δεν το θέτει. Το παρακάμπτει. Το καταργεί. Δεν υπάρχει στον Sraffa η έννοια της «Απόλυτης Αξίας», από τη στιγμή που λύνει ταυτόχρονα το πρόβλημα του προσδιορισμού των τιμών και του ποσοστού κέρδους.

Θα συμφωνήσω απόλυτα με τον Σταμάτη²⁷ με το ότι «...η θεωρία τιμών του Sraffa αποτελείται στο σύνολό της από μερικές αποκλειστικά τεχνικές σχέσεις παραγωγής, οι οποίες εκτίθενται σαν να ήταν αφ' εαυτές οικονομικές...».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bianchi M., *La teoria del valore dai classici a Marx*, Laterza, Μπάρι 1970.
Garegnani P., *Il capitale nelle teorie della distribuzione*, Giuffrè, Μιλάνο 1960.
Lippi M., *Marx, il valore come costo sociale*, Etas Libri, 1976.
Macchioro A., «Premesse a una critica della teoria economica e il sistema tipo», *Studi di storia del pensiero economico*, Feltrinelli, Μιλάνο 1970.
Meek R., *Economics and Ideology and Other Essays*, Chapman and Hall Ltd, Λονδίνο 1967.
Meldolesi L., «La derivazione ricardiana di produzione di merci...», *Economia internazionale*, Νοέμβριος 1966.
Napoleoni C., *Il valore*, Isedi, 1978.
—, «Sulla teoria della produzione come process o circolare», *Giornale dei economisti*, XX, 1960, σ. 101-117.
Pasinetti L., *Lezioni di teoria della produzione*, Il mulino, 1975.
Ricardo D., «Sui principi dell'economia politica e della tassazione», Oscar Studio Mondatori, 1976.
—, *Absolute Value and Exchangeable Value in Works and Correspondence of D. Ricardo*, P. Sraffa (επιμ.) — M.H. Dobb (συνεργ.), Cambridge University Press, τ. I.
Robinson J., «A. Reconsideration of the Theory of Value», *New Left Review*, Ιούνιος 1965.
—, *Economic Philosophy*, C.A. Watts and Co Ltd, Λονδίνο.

27. Γ. Σταμάτης, «...Για την απομυθοποίηση του Sraffa», *Θέσεις*.

- Rodano G., *La teoria dei prezzi da Marx a Sraffa*, Νάπολη 1976.
- Roncaglia A., *Sraffa e la teoria dei prezzi*, Laterza, Μπάρι 1975.
- Sraffa P., *Produzione di merci a mezzo di merci*, Einaudi 1975.
- , «Production of Commodities. A Comment», *Economic Journal*, 1962, σ. 477-9.
- Σταμάτης Γ., Εισαγωγή στο «Παραγωγή εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων» του P. Sraffa, Αθήνα 1983.
- , «Για την απομυθοποίηση του Sraffa», *Θέσεις*.
- De Vincenti C., *Marx e Sraffa*, De Donato, 1978.